

Роксоляна (скорочено)

Осип Назарук

У гарячий літній вечір 1518 року зі Львова до Рогатина їхав купець Дропан женити свого сина Стефана на дочці отця Луки Лісовського Насті. Молодий аж цвів од радісного нетерпіння. Його батьки не дуже раді були небагатим родичам, а рідні молодой не імпонували наречений — "крамар", та все ж якось домовилися.

Перед весіллям Настя звернулася до ворожки, щоб та сказала їй про майбутнє. Молода циганка наворожила, що буде в попівни два весілля й один муж, що ходитиме в перлах і шовках, а руки будуть у крові.

Під час вінчання у церкві сталося страшне — налетіли татари, побили всіх, попалили все, а Настю й Стефана взяли в полон.

Уранці татарський обоз рушив на схід. Дівчат тримали окремо, котра не могла йти, ту везли на підводі, а хворих чоловіків убивали. Настуня йшла й молилася. Серед полонянок вона здавалася найспокійнішою, тому сторожі, дивлячись на неї, часто повторювали "Хуррем!", що значило, мабуть, спокійна, безжурна або ж весела.

Дівчина не могла їсти татарської страви з борошна та кінської крові, швидко ослабла. Їй дали кілька батогів і кинули на воза. Напівпритомна, вона подумала, що коли б послухала матері й пішла в монахині, то не спіткала б її така доля — татари не зачіпають "наречених Бога".

Вночі на татарську валку напали козаки. їм вдалося відбити поло-них чоловіків, проте багато й загинуло при цьому й тих, і інших. І Татарський обоз дійшов нарешті до Криму. Настуня вперше побачила море. Наступного дня в табір почали приходити купці, придивлятися до "живого товару".

Дівчину викупив старий турок, купець Ібрагім зі своїм вірменським спільником. Вони побачили надзвичайну вроду Насті й вирішили підгодувати її, дати змогу відпочити, а потім продати багатому панові у Кафі. У Кафі за день продавалося до 30000 невольників та невольниць. Там була і християнська церква отців тринітарів, що займалися викупом невольників.

Ібрагім та вірменин здали Настю у спеціальну школу для невольниць. Там їй дали змогу покупатися, одягтися як слід. "Опікуни" навіть не впізнали її спочатку, залишилися дуже задоволені.

Між багатьма невольницями були й українки. Настя присусідилася до них, повеселішала. Дівчата розповіли їй, що тих, хто має червону стрічку, одразу не продадуть, а за цей час, може, родичі дізнаються й викуплять. Тут за непослух дуже б'ють. Гірших на вроду дівчат беруть до важких робіт, її ж, наприклад, будуть учити читати й писати по-їхньому, рахувати, щоб потім продати як служницю до гарему якогось могутнього пана.

Настуня вирішила добре вчитися у школі, запам'ятати всю науку, в цьому, можливо, й є її спасіння. Вона розпитувала в учителів, у товаришок про все, жадібно

рвалася до знань. Була там і наука, як поводитися з чоловіками — молодими та старими.

Настуня помітила різницю між учителями. У Абдуллага не було іншого бога, крім Аллаха, іншої влади, крім султана. Він був добрий, приємний чоловік, але нагадував вола в упряжці, що крутить один круг. Італієць Річчі в усьому підкреслював вагу і значення людської думки, винахідливості й праці, оптимізму. Особливо дівчину вразила розповідь учителя про те, що на Заході жінки займаються і торгівлею, і наукою, і навіть державними справами. Вона відчула (в неволі!) себе людиною. Разом з тим Настуня відчувала, що вчитель даремно їй усе так докладно розповідає про змови, інтриги великих, що має якусь таємну мету. І справді, якось Річчі запропонував їй тікати з ним на Захід. Вона була вражена і спромоглася сказати лише, що подумає.

Тим часом наречений Стефан зібрав викуп, приїхав із польським посольством до Кафи, але ніде не знаходив Настуні, не підозрюючи, що вона від нього через вулицю.

Пройшло два роки. Якось Настя побачила турецькі галери з вікна своєї кімнати й почула крики. Помер старий султан, і на престол вступає молодий Сулейман, який, за передбаченнями, буде найвеличнішим із султанів. Було пророцтво й про його дружину — чужинку з великим розумом і великою гордістю, що принесе багато добра й багато лиха в усіх землях Халіфа.

Усіх дівчат зі школи повезли на ринок у Царгород. По одній продавали товаришок Насті, і вона зі слізьми прощалася з ними. Нарешті, обмацавши як річ, купили й Настуню чорні слуги якогось багатого дому. Виявилося, що потрапила вона служницею до гарему самого султана.

Дівчина згадала челядь у домі батьків, пригадуючи, кого вона любила й за що, а кого — ні. Настуню вибрала собі одна з одалісок султана, і вже на другий день вона почала пізнавати життя великого гарему, його звичаї, заздрощі, інтриги й ненависть. Розмови султанських жінок, одалісок і служниць крутилися навколо особи молодого султана. Скоро Насті все це набридло. Була весна. Буяли, розливали пахощі різнобарвні квіти в саду султана. Дівчина привчилася до всякої роботи й навіть до тихого безцільного сидіння в передпокої своєї пані:

Увечері великий візир повідомив пані, при якій була Настуня, що її відвідає падишах. Одаліска пожвавішала, одягла найкращі шати, прикраси, покропилася дорожчими пахощами. Слугам наказала стояти біля дверей і не дивитися в очі султану, коли той ітиме. Насті було цікаво побачити великого султана, перед яким дрижали мільйони людей і навіть дикі татарські орди, що нищили її край. Її серце забилося неспокійно... Вона скромно стала біля дверей, обіпершись об ґрати вікна, за яким цвів жасмин, таємничо сяяв місяць. Не дивилась на султана, глянула лиш раз. А він зупинився, довго на неї дивився, а потім сказав, щоб пішла із ним.

Настуня пішла, супроводжувана злими поглядами своєї пані та заздрісними інших.

Сулейман був стрункий та високий, з чорними блискучими очима, матово-блідим лагідним обличчям, з тонким орлиним носом, тонкими вустами. У погляді світилися спокій і розум.

Султан помітив її переляк і сказав, що тепер не мусить повертатися до своєї пані, вона сама стає панею. Настуня насмілилася й сказала, що Коран забороняє мусульманам насилувати невольниць проти їхньої волі. Сулейман дуже здивувався, що вона добре знає Коран, що може вимовляти такі речі. Почав розпитувати, хто вона й звідки, запропонував стати його одаліскою, але дівчина сказала, що віддаватися можна лише коханому. Знову здивувався султан, адже будь-яка дівчина з його імперії мала б це за щастя, не сміла б відмовити, а тут якась чужинка, невольниця... Чим же він може їй сподобатися? Дівчина відповіла, що їй може подобатися лише той мужчина, який не думає, що має право й може робити з нею, що схоче. Сулеймана розбирали і гнів, і цікавість. Він сказав, що може взяти її до гарему як невольницю. "Тоді й матимеш тільки невольницю", — відповіла Настуня. Султан запропонував їй владу над усіма його палатами, а вона сказала, що хоче влади над усіма його землями! Той був вражений, заінтригований, а Настуня відчула, що розпочала перший бій з могутнім падишахом.

IX

Після несподіваного знайомства з найвищою особою на всім Сході поверталася Настя до своєї службової кімнатки і відчула на собі цікаві, заздрісні та навіть сповнені ненависті погляди. Тепер їй кланялися й слуги, і навіть пани. У кімнаті чекав сам великий візир зі слугами й перевів її до нових, гарно прибраних кімнат. Угадував кожну думку збентеженої дівчини. Вранці Настя подумала, чи не сон це. Але побачила прекрасні кімнати, одяг, парфуми, своїх служниць. Султан теж встав з думкою про чужинку-невільницю. Вона дуже нагадувала йому матір, що одна-єдина наважувалася говорити йому правду у вічі, бути й лагідною, і твердою одночасно. Не знав, що робити, адже чужинка — християнка. Тому покликав ученого Мугієддина для поради. Той запропонував звернутися до монаха, який прийняв магометанство, щоб прекрасну чужинку повернути у віру Магомета.

Колишній отець Іван розказав Насті про Матір Божу Воротарницю в Іверській іконі на святім Афоні, котра ходить боса по камінню і прощає людей, які покаються. Дівчина спитала, чи всі гріхи прощаються. Колишній монах відповів, що всі, окрім гріха проти мужа.

Тоді Настя сказала, що це гріх проти одної людини, а як же тоді можна простити гріх проти цілого народу, проти віри. І вирішила по їхати сама до Матері Божої Воротарниці спитати поради, хоча жінок здавна не пускали на святий Афон.

X

Султан уже знав про бажання Насті Хуррем, але подумав, що не буде його задовольняти. Коли прийшов до неї, то був вражений її красою та спокійною гідністю, яка все більше нагадувала йому матір рину. Султанові здалося, що слуги кланяються більше їй, ніж йому, володареві трьох світів. Вони вийшли в парк. А всі у великому палаці падишаха вже знали, що то майбутня султанка Місафір, наймогутніша зі всіх.

У парку було тихо й гарно. Молода Ель Хуррем зрозуміла, що те пер розіграється гра, яка вирішить, чи вона лишиться невольницею, чи стане наймогутнішою царицею світу.

Подякувала Сулейманові за гарний одяг хоч на короткий час. І засміялася, мовляв, спасибі й за це. Султан спитав, що б вона робила, коли б стала володаркою всіх його земель. Настя сказала, що збудувала б кухню для убогих, лікарню, баню, школу, бібліотеку, караван-сарай для подорожніх та чужинців. Сулейман подивувався великому розумові дівчини, гідної стати султанкою, її доброму серцю.

Таких розмов він не мав із жодною із жінок, і це його захоплювало. Хуррем стало соромно за свої перші з султаном розмови про те, що вона хоче весь його світ. Він же хотів для неї щось зробити і сказав, що вона може їхати куди хоче, аби повернулася. Молода невільниця розуміла, на яку жертву він іде, й відмовлялася, а султан наполягав. Обох захопила хвиля любові та щастя, і вони побігли на берег моря. Попросили у рибалок їжі, і ніколи ще султанові не смакував так сніданок, як тепер з його коханою.

Коли Сулейман спитав Настуню, який подарунок хотіла б отримати завтра, вона попросила, щоб до палацу привезли її вчителя Абдуллага, котрий міг би її ще багато чого навчити.

А в цей час колишні власники Насті хотіли з нею побачитися, щоб мати якусь корисну для себе інформацію. Їх вигнали з палацу, сказавши, що незабаром весілля падишаха з Роксоляною Хуррем. Тепер, перелякавшись, вони хотіли якнайскоріше тікати й сховатися від можливого гніву султана, тим більше, що розшукують учителя Абллага. Ібрагім вирішує сам піти до палацу і сказати, де Абдуллаг.

XI

Вранці султанські галери припливли до Святої гори. Настуня почула дзвони, побачила дерева, що нагадали їй рідну землю. Вона Ішла в одязі султанського отрока й щиро молилася в душі.

Зустріла монаха-відступника, який представив її як улюбленого отрока султана. І з'ясувала, що в монастирі не знають про його відступництво,

Настя милувалася красою Афонської гори, розпитувала, хто вибрав її на святую обитель. Старець розповів легенду про Божу Матір Воротарницю, і з Настунею діялося щось дивне. Вона запитала, чому турки мають владу в багатьох землях, а ми — ні. Старець сказав, що вірності в нас не було, були злі вчинки, і ніхто їм не опирався!

Увечері прибули до Іверської обителі на іншому схилі гори. Заночували в келіях. Настя відчула, як її серцем оволодіває любов до Сулеймана. Вона не витримала, вийшла на подвір'я — хотілося побути ближче до ікони, хоч і чекала кожної миті окрику, що жінкам тут не можна. Стала молитися, просити поради. Вийшов і Сулейман. Дочекався, поки вона скінчить молитву. Потім пішли берегом моря.

У Настуні в душі боролися любов і віра. Раптом подув вітер, йти стало небезпечно. Султан обкутав своїм верхнім одягом Настю і став молитися. Гримнув грім, почалася злива. Настя дрижала, але не взяла каптан Сулеймана, щоб не наразити на небезпеку його здоров'я і щоб люди не подумали чого.

XII-XVIII

Гарем занепокоївся й запалав лютою ненавистю, дізнавшись, що І султан їде зі

своєю невольницею, на котрій діадема із перлів. Увечері їй підкинули собачку з хрестом на спині і з написом "Твій калім". Сулейман, уперше побачивши сльози Хуррем, пообіцяв суворо покарати кривдників. Уранці вже карали двох євнухів та одаліску. І Настя пішла до султана, хоча вход до селямліку (чоловічої половини) жінкам заборонений, — просила помилування для трьох своїх кривдників.

Сулейман палав від пристрасті, дарував Хуррем прекрасні діадеми. Потім послав двох учених сповістити, що дарує їй волю. Настя ж відповіла, що приймає магометанство. Учені сказали, що вона, напевне, прийме звичай закривати обличчя перед чужинцями, на що та відмовила: про те нічого не говорить Коран. А ще підкреслила, що Коран радить брати одну дружину, а не багато, і вчені боялися, що Хуррем буде боротися з цілим гаремом, посіє смуту в місті і в державі. Готувалися до весілля. Настуня переживала, чи правильно чинить, що міняє віру, але любов перемогла всі почуття.

Пройшло бучне весілля з коштовними подарунками. Але найкращим подарунком стало відпущення багатьох українських дівчат-полонянок на волю.

Пройшов час, дервіші оголосили, що коли одна з жінок султана народить сина в річницю здобуття Стамбула, то той син матиме інакше значення, ніж усі діти султанської крові. І Хуррем саме в цей день народила сина. Вона сама його тихцем охрестила, як знала. На свято обрізання Селіма (Стефана, як назвала сина Хуррем) прибуло багато поважних гостей. Давали вистави для народу — показові бої, танці на линвах. Тривало це аж три тижні.

Потім почалися прийоми послів, учених, просто прохачів, які скоро набридли Хуррем.

Одного разу прийшов Агмет-баша і попросив велику суму грошей за те, що збереже таємницю охрещення її сина. Хуррем дуже злякалася, вирішила діяти, хоча не хотіла, щоб кров була на її руках. Вона пішла до зали Ради Великого Дивану, розплакалася і сказала, щоб заарештували Агмеда-башу і Гассана, які її оббрехали. Тих одразу ж забрали й стратили, навіть не вислухавши перед смертю.

Передбачення про султанку Місафір справджувалися. Ель Хуррем домоглася того, щоб султан мав за жінку лише одну її, щоб він дав гроші на побудову величної мечеті, щоб вона керувала всім у палаці, навіть побувала на кухні.

По п'ятницях Роксоляна виїжджала до мечеті в золотій кареті, а обабіч її шляху стояла в два ряди убога біднота, просячи милостині. Одного разу до неї кинулася вбога жінка. Це була мати Настуні. Роксоляна взяла її в палати до себе, привітала, розпитала про все й була дуже рада. Звістка про те, що султанка не стала цуратися своєї вбогої матері, додала їй ще більшого авторитету в імперії.

До Роксоляни зверталися тисячі людей по допомогу, за справедливістю, і вона з помічниками намагалася в усьому розібратися. Султан усе більше любив Ель Хуррем, радився з нею, ні в чому не відмовляв. Коли пішов на священну війну Джігад, її залишив намісницею Стамбулу. Тоді Роксоляна дізналася, що є речі страшніші за війну — заколот у війську, і що Сулейманові довелося потопити в крові один такий бунт при

вступі його на престол. Незабаром у султанки народилися син Баязед і дочка Мірмаг. Вона постійно мучиться думкою, що за законами османів наступником султана може стати лише первородний син від першої жінки, тобто Мустафа, а не її син, і шукає спосіб усунення того.

Ель Хуррем вирушає в паломництво (гадж) до гробу Пророка, долає надзвичайні труднощі, показує чудеса витривалості й мужності. У святій печері зустрічає дервіша, котрий розказує про неї та її майбутнє. Роксоляні пророкують, що первородного сина Мустафу вона усуне руками батька за допомогою фальшивих листів, Селім стане наступником, а Баязед виступить із заколотом проти батька й буде покараний ним.

Критика, коментарі до твору, пояснення (стисло):

Історична повість із XVI століття розповідає про унікальний випадок в історії, коли жінка-полонянка, християнка, стала дружиною наймогутнішого султана Оттоманської імперії Сулеймана Пишного, вплинула на долю не лише багатьох людей, а й цілих народів та держав. В її образі поєдналися любов і ненависть, ніжність і мужність, доброта і жорстокість, державний розум і дрібна підступність, марнославство. Секрет її успіху не відкритий і досі.